

Spis treści

Wstęp	7
-------------	---

ROZDZIAŁ PIERWSZY

grzech – teoretyczno-metodologiczne zaplecze analiz

1. Grzech jako przedmiot badań	15
2. Podstawowe założenia gramatyki kognitywnej	19
2.1. Konceptualizacja	21
2.2. Prototyp	22
2.3. Kategoria radialna i model sieciowy	23
2.4. Metafora	24
3. Językowy obraz świata	27

ROZDZIAŁ DRUGI

grzech w kulturze

1. Grzech w kulturach ludów pierwotnych	35
2. Grzech w religii	38
2.1. Grzech w religiach niechrześcijańskich	38
2.2. Grzech w religii chrześcijańskiej	46
2.2.1. Uwagi ogólne	46
2.2.2. Grzech w Starym i Nowym Testamencie	51
2.2.3. Grzech w teologii katolickiej	58
2.2.4. Grzech w teologii prawosławnej	63
2.2.5. Grzech w teologii protestanckiej	65
2.2.6. Klasyfikacje grzechów	67
2.2.6.1. Grzech pierworodny	69
2.2.6.2. Grzech śmiertelny	74
2.2.6.3. Grzech powszedni	75
2.2.6.4. Grzechy przeciwko Duchowi Świętemu oraz wołające o pomstę do nieba	76
2.2.6.5. Grzechy główne	78
2.2.6.5.1. Pycha	81
2.2.6.5.2. Chciwość	85
2.2.6.5.3. Nieczystość	87
2.2.6.5.4. Zazdrość	89
2.2.6.5.5. Nieumiarkowanie w jedzeniu i piciu .	91
2.2.6.5.6. Gniew	93
2.2.6.5.7. Lenistwo	94

2.2.6.6. Grzechy przeciwne cnotom	96
2.2.6.6.1. Grzechy przeciwne cnotom teologicznym	97
2.2.6.6.2. Grzechy przeciwne cnotom moralnym	99
2.2.6.7. Grzechy naruszające przykazania Boże	101
3. Grzech w sztuce	105

ROZDZIAŁ TRZECI

grzech w języku

1. Leksykalno-semantyczna charakterystyka grzechu w polszczyźnie	115
1.1. Grzech a zło	116
1.2. Etymologia grzechu	127
1.3. Formacje słowotwórcze	129
2. Grzech w definiowaniu	134
3. Pole leksykalne grzechu	144
3.1. Jednostki leksykalne w polu grzechu	145
3.1.1. Płaszczyzna religijna. Wina, przewina, nieprawość, występek	146
3.1.2. Płaszczyzna pozareligijna. Błąd, uchybienie, przewinienie, sprawka, wykroczenie, niedopatrzenie, przeoczenie	155
3.2. Frazeologizmy	162
3.3. Przysłowia i wyrażenia przysłowiowe	168

ROZDZIAŁ CZWARTY

grzech w perspektywie językowo-kulturowej

1. Kulturowy obraz grzechu	175
2. Obraz grzechu w języku	185
3. Porównanie	192
Zakończenie	197
Wykaz skrótów	200
Literatura	202
Summary	211

Wstęp

W prezentowanej monografii podejmuję próbę odtworzenia obrazu grzechu utrwalonego zarówno w języku, jak i w kulturze. Analizy językowe prowadzone są na płaszczyźnie synchronicznej, sporadycznie zaś sięgam do faktów dawnych. Tak ogólnie sformułowany cel implikuje szereg pytań dotyczących sposobów rozumienia grzechu w świetle danych językowych, dla których istotna wydaje się także perspektywa kulturowa, zwłaszcza religijna, bez której nie sposób mówić o grzechu. Przyjmuję w pracy zaproponowane przez Jerzego Bartmińskiego rozumienie współczesności, zgodnie z którym – przez współczesność (na mocy pewnej umowy) rozumie się wiek XX, jednak większość językoznawców w swoich badaniach nad językiem współczesnym sięga do tekstów z ostatnich kilkudziesięciu czy nawet kilkunastu lat (Bartmiński 2001: 9). Dla lingwisty grzech staje się interesujący jako przedmiot refleksji językowej, tj. ujętym w całościowy portret językowy. Przynosi on holistycznie potraktowane znaczenie grzechu w postaci wielopoziomowej, wielopłaszczyznowej struktury, poddanej konwencjonalnemu obrazowaniu.

Impulsem do podjęcia rozważań na temat funkcjonowania grzechu w językowo-kulturowej przestrzeni jest z jednej strony brak kompletnej, całościowej publikacji poświęconej językowym aspektom grzechu, z drugiej zaś – coraz powszechniejsze przekonanie, iż w wieku sekularyzacji grzech stał się dla wielu ludzi pojęciem przestarzałym, częściej identyfikowanym z naruszeniem normy, działaniem wbrew przyjętym zasadom, niż z kategoriami

ściśle religijnymi. Brakuje w badaniach nad grzechem pracy, w której opisyje się grzech z językowego punktu widzenia (mimo że podobne analizy leksykalno-semantyczne pojęć pokrewnych, sytuujących się na peryferiach grzechu, już powstały lub powstają [zob. np. wina – Dokurno 1988; Falkowska 2007; 2007a; pokora, pycha – Grzegorzczkowska 1993; wstyd – Jędrzejko 2000, nienawiść – Libura 2000, sumienie – Karwatowska 2007]), zasadna i celowa więc wydaje się niniejsza publikacja, którą można potraktować jako swoiste uzupełnienie podejmowanych przez językoznawców prac badawczych, których przedmiotem jest zagadnienie językowego obrazu rozmaitych nazw wartości, uczuć, emocji czy postaw zarówno pozytywnych, jak i negatywnych.

Celem pracy jest analiza i opis środków językowych, za pomocą których budowany jest obraz grzechu we współczesnej polszczyźnie. Jest to zasadniczy cel, realizowany poprzez szczegółową analizę sposobów definiowania, rozumienia oraz wartościowania grzechu. Istotne wydaje się również uwzględnienie szeroko pojmowanego kontekstu kulturowego, w ramach którego należy rozpatrywać kategorię grzechu, nadto sprzyja on powstawaniu określonych asocjacji czy odniesień, które nierzadko ułatwiają analizę faktów językowych¹. W tej perspektywie celem będzie również próba zbadania procedur organizowania, klasyfikowania, wartościowania i rozumienia grzechu we współczesnej polszczyźnie, tj. poznanie swoistych dla niej sposobów konceptualizacji grzechu. W efekcie tak prowadzonej charakterystyki pogłębiony leksykalno-semantyczny opis badanej kategorii może przyczynić się do ujawnienia rozmaitych profili pojęcia grzechu.

W prezentowanej monografii podejmuję próbę zrekonstruowania obrazu grzechu utrwalonego w kulturze, a następnie – na tak odtworzonym tle kulturowym – analizuję wybrane jednostki językowe, zarówno jednowyrazowe, jak i wielowyrazowe, w polu leksykalnym grzechu.

Praca obejmuje cztery zasadnicze części oraz elementy obudowy: wstęp, zakończenie, wykaz skrótów i literaturę. Wstęp służy określeniu

¹ Bliska jest w tym kontekście teza sformułowana przez S. Gajdę: „Lingwistyka była i będzie nauką empiryczną. Nie może istnieć bez danych językowych, ale te dane to nie tylko fakty o charakterze zewnętrznym (materiał językowy), lecz także – jak w lingwistyce kognitywnej – struktury wiedzy. Charakterystyka języka wymaga sięgnięcia do myślenia, odwołania do kontekstu społecznego i kulturowego. I na odwrót – w miarę pełna eksplikacja tych ostatnich nie jest możliwa bez przywołania języka” (cyt. za: Gajda 2005: 34).

celu i zakresu monografii, scharakteryzowaniu materiału badawczego. W rozdziale pierwszym zatytułowanym *Grzech – teoretyczno-metodologiczne zaplecze analiz* omawiam perspektywę badawczą reprezentowaną w pracy wraz z głównymi założeniami metodologicznymi. Jest on poświęcony kolejno: a) określeniu miejsca grzechu w podejmowanej przez badaczy wielu rozmaitych dyscyplin naukowych refleksji; b) zreferowaniu podstawowych założeń gramatyki kognitywnej; w tej części wyjaśniam pojęcia konceptualizacji, prototypu, kategorii radialnej i modelu sieciowego, metafory oraz teorii językowego obrazu świata.

W rozdziale drugim na temat *Grzech w kulturze* koncentruję się na: a) zbudowaniu obrazu grzechu jako antywartości (w religiach: pierwotnych, pozachrześcijańskich); b) odtworzeniu sposobów definiowania grzechu w perspektywie chrześcijańskiej, tj. rozumienie grzechu w Starym i Nowym Testamencie oraz w teologii katolickiej, prawosławnej, protestanckiej; c) przedstawieniu klasyfikacji grzechów; d) zrekonstruowaniu obrazu grzechu utrwalonego w sztuce.

W rozdziale trzecim *Grzech w języku* koncentruję się na odtworzeniu językowego obrazu grzechu utrwalonego w polszczyźnie ogólnej. W pierwszej kolejności charakteryzuję leksykalno-semantyczne pole grzechu. Omawiam funkcjonowanie grzechu we współczesnym języku polskim na podstawie danych słownikowych, wpisuję badany leksem w przestrzeń zła, stanowiącą semantyczno-tematyczny kontekst grzechu. Nadto określam etymologię badanego leksemu – wydaje się bowiem, iż w rozważaniach nad grzechem z perspektywy synchronicznej nie sposób pominąć jego etymologii, wzbogacającej obraz grzechu o informacje dotyczące jego pochodzenia. Następnie charakteryzuję sposoby rozumienia grzechu na podstawie definicji słownikowych. Analizuję skonwencjonalizowane konteksty językowe, tj. frazeologizmy, przysłowia, wyrażenia przysłowiowe. Ważne wydają się również analizy objawów popełnienia grzechu oraz zachowania subiekta, będące rezultatem, konsekwencją popełnionego grzechu. Znajdują one wyraz zarówno we frazeologii, w przysłowiach, jak i określeniach pozostających zwykle w relacji synonimicznej wobec grzechu oraz derywatach, które wyróżniają (profilują) wybrane informacje na temat objawów, zachowań ekspresywnych (np. *mieć wyrzuty sumienia*) oraz siły, głębokości czy trwałości grzechu oraz jego związku z innymi emocjami/uczuciami/postawami (np. ze strachem, niepokojem, wstydem).

W rozdziale czwartym *Grzech w perspektywie językowo-kulturowej* zestawiam kulturowy obraz grzechu z obrazem utrwalonym we współczesnej polszczyźnie. Jego tytuł zapowiada analizę porównawczą obrazów grzechu zrekonstruowanych na podstawie analizy tekstów kultury oraz danych językowych wyekscerpowanych ze słowników współczesnej polszczyzny. Analiza porównawcza ma na celu uwypuklić zarówno podobieństwa, jak i różnice w sposobach konceptualizacji pojęcia grzech.

Tak skomponowaną monografię zamyka Zakończenie (podsumowanie), pomyślane jako synteza przeprowadzonych analiz, zmierzająca do sformułowania uogólnionych wniosków związanych zarówno z metodologicznymi, jak i merytorycznymi aspektami pracy. Zakłada się też sformułowanie w Zakończeniu propozycji badawczych, wynikających z analizy pola tematycznego.

Całość zamykają Wykaz skrótów oraz Literatura przedmiotu, będąca alfabetycznym spisem cytowanych prac oraz wykazem interdyscyplinarnej literatury, dotyczącej monografii *Grzech we współczesnej polszczyźnie. Studium językowo-kulturowe*.

Źródło materiału badawczego (językowego) stanowią dane wyekscerpowane ze słowników współczesnej polszczyzny ogólnej. Korzystam ze źródeł leksykograficznych wydanych po 1945 roku. Zebrany materiał, będący przedmiotem opisu i analizy, pochodzi zarówno ze słowników polszczyzny ogólnej, takich jak: *Słownik języka polskiego* (SJPDor 1958-1969), *Mały słownik języka polskiego* (MSJP 1969), *Słownik języka polskiego* (SJPSz 1995), *Słownik współczesnego języka polskiego* (SWJP 1998), *Inny słownik języka polskiego* (ISJP 2000), *Nowy słownik języka polskiego* (NSJP 2002), *Uniwersalny słownik języka polskiego* (USJP 2003), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* (PSWP 1995-2004), jak i potocznej (Czeszewski 2006) oraz środowiskowej: *Nowy słownik gwary uczniowskiej* (NSGU 2004), a także ze słowników etymologicznych: Bańkowski 2000, Brückner 2000, Boryś 2005, frazeologicznych: Skorupka 1967, *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami* (WSF 2005) oraz synonimów: *Słownik wyrazów bliskoznacznych* (SWBSkor 1958), Dąbrówka, Geller, Turczyn 1993, *Słownik synonimów polskich* (SSP 1998), *Słownik wyrazów bliskoznacznych* (SWBLud 1998), *Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych PWN* (WSWB 2005). Źródło analizowanych przykładów stanowią również zbiory przysłów i wyrażen przysłowiowych (Krzyżanowski 1969; WSF 2005). Na podstawie zgromadzonych faktów językowych rekonstru-

uję obraz grzechu utrwalony w polszczyźnie ogólnej: w definicjach słownikowych, w przysłowia i frazeologii, opisuję jednostki w polu leksykalnym grzechu.

Dane leksykograficzne stanowią ciągle ważne źródło informacji w badaniach znaczeń nazw pojęć abstrakcyjnych, wskazują bowiem na pokrewieństwo semantyczne różnych nazw współwystępujących obok siebie w polu leksykalnym czy w definicjach słownikowych (np. *błąd*, *występek*, *uchybienie*) oraz ujawniają różnorodność aspektów konceptualizacji.